

"משנאת הזר - לקבלת האחר"

רשמים מכינוס ייחודי שקיימה האקדמיה בביתה בכ"ה-כ"ו
בתשרי תשע"ד (19-20 באוקטובר 2014) במעמד כבוד נשיא
המדינה ושרי החינוך והמשפטים

ברוך נשיאה הראשון של האקדמיה פרופ' מרטין בובר, שהשנה האקדמיה מציינת 50 שנה לפטירתו, החליטה מועצת האקדמיה להתמודד עם הנושא הכואב והטעון: שנאת הזר והאחר.

בעקבות גילויי השנאה והאלימות החמורים בתקופה האחרונה הוחלט לקיים כינוס מיוחד שתכליתו לדון בתופעות אלו ולחתור לגיבוש הצעות קונקרטיות להתמודדות אתן. בכינוס עלו סוגיות חקיקה ומשפט והיבטים חינוכיים, תרבותיים וחברתיים, מתוך ראייה רחבה, והשתתפו בו מדענים, הוגים ואנשי עשייה ציבורית בישראל.

כתבו אסף אוני ואביטל בר

זה היה קיץ קשה, כואב ומדמם... המתח בין יהודים לערבים בתוככי מדינת ישראל עלה לשיאים חדשים, והיחסים בין הצדדים הגיעו לשפל חדש" – כך פתח נשיא המדינה ראובן (רובי) ריבלין את הכינוס המיוחד שערכה האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים באוקטובר האחרון, שנקרא בשם "משנאת הזר לקבלת האחר". "הגיע הזמן להודות ביושר כי החברה הישראלית חולה – ובמחלה הזו חובה לטפל", קבע הנשיא ריבלין, שימים לפני הופעתו זכה להערות גזעניות ופוגעניות בעמוד הפייסבוק שלו לאחר שגינה אלימות נגד ערבים. "לאקדמיה הישראלית יש בעיניי תפקיד מכריע בצמצום האלימות בחברה הישראלית", הוסיף ואמר הנשיא.

ביוזמי הכינוס היה סגן נשיאת האקדמיה פרופ' ב"ז קדר, שזכה לברכתה של הנשיאה. "היזמה החלה בשיחה בין פרופ' רות ארנון לביני", הוא מספר. "דיברנו על הקיץ הקשה הזה. על האלימות, על ההסתה, דברים שהזכירו מקומות זמנים שאיננו רוצים להיזכר בהם או להגיע אליהם. שאלנו את עצמנו מה ניתן לעשות, והחלטה הייתה לקיים כינוס מיוחד בנושא, כמה שיותר מהר. קצב ארגון הדברים היה מהיר יותר מבכינוס אקדמי רגיל, כמה שבועות בלבד".

במושב הפתיחה של הכינוס, שהתקיים בבית האקדמיה בירושלים, נכחו לצד נשיא המדינה גם שר החינוך שי פירון, שגם נשא דברים, אנשי ציבור ומומחים רבים מהאקדמיה. האולם היה מלא מפה לפה, ונשיא המדינה ביקש

מנשיאת האקדמיה "אישור מיוחד" להישאר ולהאזין להרצאת הפתיחה של הכינוס, שנשא פרופ' יהודה באואר. תחת הכותרת "מה יכולה האקדמיה לתרום למאבק בהסתה?" סרטט פרופ' באואר את תמונת ההסתה נגד ערבים ונגד יהודים משני הצדדים ואת המצב החברתי והמשפטי והזהיר כי "כל פגיעה בחופש הביטוי תהווה סכנה לחברה הישראלית יותר מאשר הסתה".

המושב שהתנהל לאחר מכן, הראשון מבין שלושה שהיו בכינוס, הוקדש לסובלנות בדת היהודית. את המושב הנחה פרופ' שלמה אבינרי. הדוברים הראשונים – הרב מנחם הכהן, פרופ' רחל אליאור, הרב ד"ר דניאל הרטמן והרב נעמה קלמן – הציגו פנים שונים של הבעייתיות בהסתה שגופים ופרטים משפיעים מעודדים לה אך הדגישו כי במסורת היהודית יש צדדים שניתן להתבסס עליהם לצורך חינוך לסובלנות. "במסורת היהודית יש טקסטים לכאן ולכאן", ציין הרב ד"ר הרטמן.

מימין: פרופ' ארנון, פרופ' קדר והנשיא ריבלין

"אנחנו צריכים להיכנס למפעל חינוכי רחב שבו, למרות המחויבות הדתית שלנו, אנחנו מאמינים ומבנים שמחויבות מוסרית היא עליונה וקדומה – ומקדימה – את המחויבות לאלוהים". הרב ד"ר יואל בן-נון, שהשתתף גם הוא במושב זה והגיב לדברים, אמר כי "אם אני חושב על בחורי ישיבות ממוצעים שאני מכיר, אני חושש מאוד שאחרי שמיעת כל הדוברים הנכבדים והחשובים... מלאכתי נהיית קשה – כמעט בלתי אפשרית. יש פה מכנה משותף של כמעט ייאוש מההלכה ומהאורתודוקסיה". הרב בן-נון אמר כי הוא סבור שמקור בעל משקל למצב הקיים

הוא ה"פחד". לדבריו, תרומתה הסגולית של המערכת האקדמית היא בחקר הקשר בין ה"פחד" ל"שנאה" וגילוייה.

ביומו השני של הכינוס התקיימו שני מושבים שהוקדשו לסוגיות במשפט ובחינוך. שרת המשפטים ציפי לבני פתחה את המושב הראשון, "המשפט כאמצעי לחולל שינוי ביחס לאחר". יושבת ראש המושב הייתה פרופ' נילי כהן. "גם אני נזעקתי במיוחד מגל הכיעור, השנאה והאלימות שצץ ערב המבצע בעזה, עם חטיפת הנערים", אמרה לבני בפתח דבריה. "הגל לא התחיל מאפס... אבל הצירוף והריבוי והתכנים בעיניי היו פעמון אזעקה מאוד חזק ומאוד צורם. אם לא נטפל בזה בחקיקה, מדינות ישראל על ערכיה הבסיסיים יכולה למצוא את עצמה בהידרדרות".

במהלך המושב נשאו דברים גם פרופ' מיכאל קרייני, עו"ד ד"ר יעקב וינרוט, פרופ' רות גביון ופרקליט המדינה שי ניצן, שהטיל ספק ביכולתו של המשפט

◀ לשמש כלי בלעדי למלחמה בגזענות ובהסתה. "האם המשפט יכול להוות תשובה לגזענות?", שאל את הנוכחים. "בדרך כלל אני עונה לשאלה זו במילה אחת 'לא' ובשתי מילים 'לא לבד'". לדבריו, "נדמה לי שלא פחות חשוב מדובר על הדרך המשפטית להיאבק בתופעת הגזענות. כמשפטן וכמי שעוסק בזה עשורים רבים, הרבה יותר חשוב המאבק החינוכי והמאבק החברתי". ניצן המשיך לתאר את המאבק המשפטי בספר ההלכה "תורת המלך" ואת החקירה שנפתחה בנושא נגד הרבנים שפרסמו אותו. החקירה הסתיימה ללא הגשת כתב אישום. "זה מלמד שהעולם הפלילי הוא מורכב, הוא קשה, ולסמוך עליו במלחמה במאבק בגזענות – אני לא הייתי עושה את זה", אמר.

מימין: הנשיא ריבלין, פרופ' ארנון, פרופ' קדר והשר פירון

את המושב השלישי, שהוקדש לחינוך – "החינוך כאמצעי לחולל שינוי ביחס לאחר" – פתח פרופ' באואר, שהנחה את הדיון, בסדרת שאלות. הוא תהה איך לחנך מורים למלחמה בהסתה, כיצד להיאבק בקבוצות תלמידים בעלות עמדות גזעניות מהבית ואם להציע תכניות שונות למסגרות שונות. "עצם המתודולוגיה היא בעיה שכדאי לעסוק בה", אמר, והמליץ כי "יש מקום שהאקדמיה תמליץ על הדרכים המתאימות לענות על השאלות הללו".

במושב נשאו דברים גם פרופ' אייל נווה, הרב אברהם גיסר, ד"ר אייל קמינקא, פרופ' פאדיה נאסר-אבו אלהיג' ופרופ' גבריאל סלומון, שטען כי תכניות חינוך לבדן אין בהן די כדי להיאבק בגזענות. "שמעתי את שם החינוך נישא בשמחה בתור התחום שיציל את עם ישראל מהגזענות. אני רוצה לחלוק על זה", אמר. "15 שנה חקרתי, ואני ממשיך לחקור. לא מצאנו מחקר אחד שמראה שיש השפעות ארוכות טווח לתכניות נגד גזענות... איש לא בדק והראה שנשאר משהו מההשקעה". עם זאת פרופ' סלומון ציין מקרה אחד, מחוץ למערכת החינוך, שבו הראה מחקר השפעות חיוביות נמשכות נגד גזענות: מועדוני כדורגל משותפים ליהודים ולערבים. הסתבר כי יש ירידה חדה בגזענות כלפי ערבים ויהודים בקרב מי שהולכים למועדון כדורגל משותף.

מימין: עו"ד ניצן, פרופ' כהן, פרופ' גביון והשרה לבני

"למה זה מצליח?" תהה, "משום שיש תלות הדדית בין השחקנים, יש כבוד הדדי, ויש מטרה משותפת. יש פעילות מתמשכת – פעמיים בשבוע למשך שנה – והסביבה תומכת. ההורים הרי יושבים יחד על הספסלים".

"מה שהרשים אותי במיוחד היה כובד הראש שכל הדוברים הקדישו לתחומם", אמר לאחר הכינוס פרופ' קדר. "הם הדגישו עד כמה קשה להתמודד עם נושא מורכב כמו גזענות והסתה. המשפטנים דיברו על קוצר ידו של המשפט להתמודד עם הבעיה, אף שכולם הסכימו שהוא צריך לעשות זאת; אנשי החינוך היו זהירים מאוד בעניין האפשרות לשנות עמדות באמצעות תכניות חינוך; בפאנל שעסק ביהדות הועלו טענות כי חסר היסוד הסובלני במסורת". במושב הסיכום של הכינוס עלתה לדיון יזמת האקדמיה לדון בנושאים כמו שנאה ואלימות. את העמדה המבקרת את האקדמיה על העיסוק בכך

הביע פרופ' ישראל אומן. "אני מצטער שאירוע זה מתקיים בחסות האקדמיה ובמשכנה. כאן האקדמיה למדעים, ואין קשר בין אירוע זה למדע. זהו כינוס בעל צביון ציבורי, חברתי, אבל לא מדעי... זוהי האקדמיה למדעים – ולא מועדון לתיקון העולם", אמר.

פרופ' ידין דודאי, שהשתתף גם הוא במושב הסיכום לצד פרופ' קדר ופרופ' דוד הראל, חלק עליו. "אני חושב שיש לאקדמיה מקום אדיר בניסיון להבין מהן שיטות המחקר שתאפשרנה להבין

מימין: פרופ' הראל, פרופ' דודאי, פרופ' קדר ופרופ' אומן

ואולי גם להטות את התהליך שאנחנו נמצאים, או שאיננו נמצאים, בו". פרופ' קדר, שנשא דברים גם במושב הסיכום, התייחס לסוגיה גם לאחר הכינוס: "ראינו את הדברים כך, שמבחינה פורמלית חוק האקדמיה מונה עם מטרותיה 'לטפח ולקדם פעילות מדעית' ובוודאי בתחומים החיוניים לקיומה של החברה. דיון בשנאה ובאלימות הוא דבר שאינו רק מתבקש אלא משהו שאנו ממש חייבים בו בשעה זו. זהו נושא שנוגע לאופייה של החברה שלנו. ליכולת עמידותה. מבחינה זו, לדעתי, פעלנו לפי המטרות שהאקדמיה חייבת בהן", אמר.

הוא הוסיף: "הנשיא הראשון של האקדמיה, מרטין בובר, דיבר לא מעט על הנושאים הללו. אין לי ספק שאילו היה אתנו הוא היה מברך על המאמץ הזה. הרי 'מדע' בעברית הוא לא רק Science במובנו באנגלית, אלא גם Wissenschaft הגרמני, ועל כן כוללת האקדמיה שלנו גם את תחומי הרוח, החברה והמשפטים. בשל חומרת המצב, כינוס זה ופעילות מתמשכת הם מתבקשים, ומשום כך דיון בשנאת הזר מנקודת הראות של המשפט והחינוך הוא בהחלט דיון ראוי להתקיים באקדמיה למדעים".

דברי נשיא המדינה בכינוס "משנאת הזר לקבלת האחר" של האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים

מכובדיי כולם,

את מרטין בובר הכרתי כילד קטן, כאחד השכנים בשכונת רחביה שבה גדלתי. אדם, שהדרת פניו ודמותו חרותים בך, גם טרם שעמדת על טיבו. רק כשבגרתי התחלתי להבין שה"שכן" הזה אינו סתם שכן, אלא שכן מיוחד, מקורי, רחב כתפיים ויוצא דופן. לפני שנים רבות פורסם מאמר הסוקר את פעילותו הספרותית של אבי, הפרופסור יוסף יואל ריבלין. כותב המאמר הזכיר אגב אורחא שבשעה שמרטין בובר ופרנץ רוזנצוויג עמלו על תרגום חדש של התנ"ך לגרמנית, שהה אבי בלימודיו בפרנקפורט, אצל המזרחן היהודי-גרמני יוסף הורוביץ (לימים ממקימי האוניברסיטה העברית והיזום של אגודת "ברית שלום"), תוך שהוא עושה ניסיונות ראשוניים, עם ביאליק יחד, בתרגום הקוראן לעברית.

שנים רבות האזכור הביוגרפי הזה היה בעיניי לא יותר מאשר אנקדוטה זניחה, לכאורה. אך לאחרונה חשבתי שנית על הליך התרגום ומשמעותיותו, ועל המכנה המשותף שבא לידי ביטוי בתהליך מרתק זה. הזמן הוא אמצע המאה ועשרים, אחרי מלחמת העולם הראשונה. אירופה חווה תסיסה פנימית, ביחס לעצמה, ביחס למיעוטים החיים בה וביחס לקולוניות שמחוצה לה. מסביב ייהום הסער, ובתוכם, בעין הסערה, עמלים אנשים שונים, ברצינות תהומית, על תרגום טקסטים קאנוניים, ספרי יסוד של דתות וציוויליזציות, משפה אחת לאחרת. אפשר לעצור ולשאול: למה? בשעה כה סוערת מוצאים להם אנשים יצירתיים ורחבי דעת זמן לעסוק דווקא ב"תרגום"? הרי התנ"ך תורגם גם בעבר לגרמנית. גם הקוראן תורגם לעברית. הצורך בתרגום חדש לא נבע מקושי לשוני. אם כן, מדוע התעורר צורך כה דחוף בתרגום חדש של טקסטים קנוניים?

אפשר לתרגם חומרים כדי לשלוט, כדי למשול, כדי לכבוש, כדי לדעת את האויב, או להשיב תשובה לאפיקורס. אפשר לתרגם טקסטים כדי להשתמש בהם להוכחת העליונות של הציוויליזציה או התרבות שלך. כך למשל התנ"ך תורגם פעמים רבות לצורך הוכחת עליונותו, ולחלופין לצורך חשיפת סתירותיו או להוכחת עליונות הברית החדשה על הישנה. אלא שבובר ורוזנצוויג, ובהקשר אחר, אבי ז"ל, מתרגמים מתוך מניע אחר לחלוטין. הם תרגמו את התנ"ך או את הקוראן מתוך כוונה ליצור דיאלוג, שיחה בין תרבויות ודתות. מפעל התרגום שלהם הונע מתוך רגישות דתית, ספרותית ולשונית לשפה, לתרבותה ולאנשים הנושאים אותה וחיים אותה. הצורך בתרגום חדש נבע מתוך תפיסת עולם חדשה, מתוך אמונה עמוקה בכוחו של הדיאלוג, בחיוניותו וביכולתו להציע בשורה לאנושות מוכה וחבולה. הם האמינו בכנות שמכאוביה של אירופה יבואו על פתרונם, בין היתר כאשר היא תצליח לפתח שפה שבה היא תתקשר עם העולם והתרבויות שבסביבתה. חייבת להיות דרך לדיאלוג בין-דתית, בין-תרבותית, בין שפות שונות ותפיסות שונות לא מתוך ויתור על עמדתך אלא מתוך נכונות לראות

הנשיא ריבלין

בתרבות האחרת רבת ערך, אנושית, עומדת בפני עצמה, מרחב עצום של התרחשות. התרגום הוא בסיס לשיח שבלעדיו אין חיים תרבותיים משותפים, ואולי אין חיים כלל.

אצל בובר, כך אני סבור, לתרגום היה ערך עמוק אף יותר. בובר הגיע לתרגום התנ"ך כאשר הוא כבר היה אמן הדיאלוג, הן בהקשר הפילוסופי הן בהקשר הבינ-דתי.

במונחים של בובר, לדיאלוג היה ערך כשלעצמו. שיח אמתי, כך לימד אותנו בובר, יש לו היכולת להביא אותנו להכיר ב"לז" כ"אתה". תרגום הנעשה מתוך כבוד וכנות הוא האופן שבו תרבות אחת עוברת טרנספורמציה ביחס לתרבות אחרת, מיחסי "אני-לז" ליחסי "אני-אתה". תרגום כזה הוא הדרך להביט בתרבות השונה ולהכיר אותה לא כתרבות סתם, לא כתרבות שלהם, לא כמושא למחקר אלא כחלק מתרבותך שלך, כתרבות הרלוונטית לחייך שלך. תרגום כזה מבטא דיאלוג שאיננו מחפש שליטה, הוא מבטא שיח פתוח ומזמין, שנקודת ההתחלה שלו אולי ידועה, אבל נקודת הסיום שלו איננה מוגדרת.

מכובדי,

אנחנו עומדים כאן הערב, בפתח השנה האקדמית, לאחר קיץ קשה, כואב ומדמם. סטודנטים רבים גויסו ל"מבצע צוק איתן". המתח בין יהודים לערבים בתוככי מדינת ישראל, עלה לשיאים חדשים, והיחסים בין הצדדים הגיעו לשפל חדש. כולנו היינו עדים לרצף של תקריות אלימות מזעזעות, משני הצדדים. מגפת האלימות איננה מוגבלת למגזר זה או אחר, היא מחלחלת לכל תחום ואינה פוסחת על שום זירה. יש אלימות במגרשי הכדורגל ויש אלימות באקדמיה. יש אלימות ברשתות החברתיות ובשיח היום-יומי, בבתי החולים ובבתי הספר (באופן אישי, ביקרתי את משפחתו של מנהל בית הספר בטייבה ◀

◀ שנרצח בתוך בית ספרו, ולהבדיל, גם אני נחשף לתגובות של אלימות מילולית לא קלה בכל פעם שאני מעלה פוסט כזה או אחר בדף הפייסבוק שלי, באופן שאיננו מוצא חן בידי קבוצת גולשים מסוימת). הגיע הזמן להודות ביושר כי החברה הישראלית חולה, ובמחלה הזו חובה לטפל. בפרפרזה על הרצאתו של בובר, אני אינני שואל: "האם שכחנו להיות יהודים?" אלא: "האם שכחנו להיות בני אדם?" "האם שכחנו כיצד לדבר?" "האם נטשנו את סוד הדיאלוג?" לאקדמיה הישראלית יש בעיני תפקיד מכריע בצמצום האלימות בחברה הישראלית. המרחב האקדמי, שבו תרבויות ושפות נלמדות מתוך רצון להכיר אותן, בזיקת אני-אתה, צריך להיות מרחב מייצר לא רק למידה אלא גם מפגש ממשי. מרחב שמכשיר דור חדש של אזרחים ישראלים שיודעים לדבר אלה עם אלה, ובעיקר שיודעים להקשיב אלה לאלה. בשעות כאלה אנחנו צריכים ללמוד מחדש איך לדבר, איך לשוחח, איך לחלוק בלי לשלול, איך להתווכח בלי להסכים. האקדמיה אינה יכולה להסתתר מאחורי ספרים ומחקרים. האקדמיה, כפי שאפלטון ייסד אותה, היא מקום שבו נלמדת דרך חיים. במרחבי הקמפוסים בישראל עוברים עשרות אלפי צעירות וצעירים ישראלים, מכל גוני החברה הישראלית: חילונים וחרדים, יהודים וערבים. לרוב הם חולפים אלה על פני אלה בשתיקה, במסדרונות, ובין הספסלים. לכל היותר הם מחליפים סיכומים. האקדמיה בעיניי יכולה וצריכה להיות מרחב התרגול הגדול ביותר, בהיקפו ובמשמעותו, של הדיון הדליברטיבי בישראל. כזה שמתקיים בו דיאלוג קשה, כפי שמכנה אותו הרב זקס, ולא רק ויכוח או עימות. אם בוויכוח שני הצדדים נשארים כפי שהיו בתחילה, הרי שבדיאלוג הקשה, בשיחה אמיתית (אלה שלא מתקיימים בצעקות ואגב חילופי שמות נוראיים) חל שינוי בשני הצדדים. אין זה מתפקידי או מכוחי לברר לאקדמיה את תפקידה במאבק על הבית הישראלי, אך אני קורא לכן ולכם לברר את חלקכם במאבק על דמותה של החברה בישראל. אני מצהיר כאן בפניכם כי בכל עשייה שלכם לטובת המאבק בנגע האלימות בחברה הישראלית, בית הנשיא, כמו גם הנשיא היושב בתוכו, עומדים לשירותכם.

אין בידי כלים רבים להשפעה על דרכה של האקדמיה, אבל לבקשתי, מלגות הנשיא, הראשונות שיוענקו על ידי, יוקדשו לסטודנטים ממדעי הרוח והחברה שעבודותיהם מתארות מפגש בין תרבויות, שפות ודתות, בדגש על המפגש רב המשמעות בין "עבר, ערב ואדום". אני תקווה שתהיה לי האפשרות להביע במחווה זאת את אמונתי בתפקיד המשמעותי של המחקר במדעי הרוח והחברה כבסיס לפיתוחה של חברה סובלנית וקשובה.

מרטין בובר, היה הוגה דעות יהודי, ובתור שכזה קנה את מקומו בעולם והפך בתקופתו את המחשבה היהודית לחלק בלתי נפרד מתורת האדם וממחשבת האדם. כנביאי המקרא בשעתם, גם מרטין בובר לא היה פילוסוף הנחבא אל הכלים, מנותק מהווי העולם. היו לו דעות נחרצות, יוצאות דופן, המנוגדות לטעמו של הקהל הרחב, אך הוא לא היסס להביע אותן ואף להילחם עליהן. גם אנחנו מצווים להילחם על דעתנו, להתעקש על הקשבה, גם בהעדר הקשבה. מי ייתן וערכיו ועקרונותיו יהיו נר לרגלינו, יהי זכרו ברוך. ברוכים תהיו. ■

הרצאת הפתיחה בכינוס - מאת פרופ' יהודה באואר

יום העיון הנוכחי אינו עוד יום עיון על האנטישמיות, אף שהאנטישמיות שייכת בהחלט להקשר דברינו ביום העיון הזה. הוא גם אינו יום עיון על שנאת הזר בכלל, בעולם, בעבר ובהווה, אף שגם נושא זה שייך להקשר הרחב של עיוננו.

רצוי לברר ראשית מה אנו כוללים בהגדרת "הסתה", מבלי להיכנס בשלב זה לדיון אקדמי, שיש לקיימו ושיתבסס בוודאי על תובנות של הפסיכולוגיה, הפסיכולוגיה החברתית, מדע המדינה, המשפטים, ההיסטוריה ותחומים רלוונטיים אחרים. דיון כזה יתקיים, אני מקווה, בפורומים מתאימים בתוך האקדמיה ומחוצה לה. מטרתו תהיה פונקציונלית: להקל צעדים משפטיים, חינוכיים ומדיניים שיוכלו לצמצם את היקפי ההסתה. לצורך ענייננו אפשר אולי להסתפק באמירה כללית שכאשר פרט או ציבור במדינת ישראל תוקף, מילולית או תקשורתית, פרט או ציבור אחר בכוונה לפגוע בו, להקשות את חייו או את תפקודו, לגרום לו נזק פיזי או נפשי, או אף לסכן בכך את חייו – נראה בזה הסתה. אני מציע להבחין בין הסתה לבין תוצאותיה הפיזיות. פגיעה פיזית שנגרמה מהסתה מחייבת תגובה שלטונית משפטית חריפה ביותר.

מטרתה של הסתה היא ללבות שנאה ולהביא להרחקה, לפגיעה חמורה, להשפלה ועד לאיון של הפרט או הציבור המותקפים. במושג "הסתה" אין לכלול הבעת דעה פוליטית, ביקורת על הממשל, על הצבא, על המדיניות או על החברה בישראל. גם לא ביקורת חריפה ביותר שאינה מקובלת על חלקים גדולים בציבור, כי למול כל אלה עומד העיקרון של חופש הדיבור והדעה, וכל פגיעה בו תסכן את החברה הישראלית אף יותר מן ההסתה.

הנושא המרכזי שלנו הוא בראש ובראשונה שנאתם של יהודים ישראלים, כרוב מבין אזרחי המדינה, את שכניהם, ערבים אזרחי ישראל, ולהפך, וגם שנאת מהגרים או פליטים אפריקנים החיים כאן. כן היינו עדים לתופעות של שמחה לאיד בציבור הפלסטיני/ערבי אזרחי ישראל כשנורו טילים ליישובים יהודיים, והיו גם מקרי תקיפת יהודים בידי ערבים פלסטינים. לא נכלול בזה הבעת צער על אבדן חיי אזרחים, משני הצדדים, באירועי עזה האחרונים. נרצה גם לעסוק בשנאה ובגילוייה השונים של ימין פוליטי כלפי שמאל פוליטי ולבדוק זאת גם בכיוון ההפוך. טרם נתקלתי בדיווח על בריון או בריוני שמאל גברתניים התוקפים מפגיני ימין או מתנכלים לאנשי ימין המהלכים ברחוב, אבל יש בהחלט לבדוק התבטאויות מילוליות מכיוון שמאל שהן בבחינת הסתה. נרצה לברר אם יש לעסוק גם בביטויי איבה של אשכנזים נגד מי שמכונים "מזרחיים", ולהפך. כן לא צריך להתעלם מן ההסתה של פרטים או ציבורים דתיים קיצוניים נגד חילוניים ולהפך, או הסתה לשנאת ערבים בספרי לימוד בבתי ספר חרדיים, שהם תמונת מראה לתופעות דומות בספרי לימוד פלסטיניים על יהודים וישראל. הנחתי שלי היא שיש קשר בין כל התופעות האלה, ויסודו של הקשר הזה במשבר חברתי עמוק העובר על

◀ הציבור בישראל. רצוי שחוקרים ינסו לברר ביתר עומק מה מקורות המשבר הזה. האם הוא תוצאה של המצוקה הביטחונית, או של חוסר מוצא מדיני, אולי של הפערים העדתיים, או של גידול הפערים הכלכליים בין עשירים לעניים? או שמא – וזה הגיוני בעיניי יותר – הגורמים האלה ועוד אחרים שותפים כולם ביצירת המשבר? סביר ביותר להניח גם שתופעות אלה בישראל משקפות מגמה כללית יותר במדינות רבות אחרות, וכל ניתוח של המקרים אצלנו מוכרח לעסוק גם בפן ההשוואתי. אין ספק בקיום האיומים הביטחוניים הממשיים מאוד על ישראל ועל אזרחיה מן החוץ, אולם אלה משמשים לעתים קרובות עילה להסתה לאומנית קיצונית נגד זרים בכלל וערבים בפרט. אנחנו, כאנשי האקדמיה הישראלית למדעים, נקראים לבדוק את הרקע לתופעות אלה, את הסיבות המשוערות להתגברותן בעת האחרונה ולהציע הצעות לצעדים שניתן לנקוט נגדן, מתוך הנחת יסוד, המשותפת לנו, שתופעות של שנאה, הסתה, הדרה, פגיעה מילולית או פיזית, הפליה וכיוצא באלה, לא רק שהן פוגעות פגיעה חמורה ביותר בישראל כמדינה דמוקרטית אלא שהן בבחינת סכנה קיומית לחברה הישראלית כולה, לתרבותיותה, לסיכויי התפתחותה, ובסופו של דבר לביטחונה הפנימי והחיצוני.

אולם האקדמיה אינה גוף פוליטי, ואין זה מתפקידה לנהל את המאבק היום-יומי בהסתה לסוגיה, אף שכל חברה/ בתוכה רשאי/ת כמובן להביע את דעתו/ה בכל פורום מחוצה לה. תפקידה כאמור הוא בירור, ניתוח, ניסיון להגיע למסקנות וייעוץ בדבר פעולות מעשיות. זוהי דרך המעורבות המעשית שבה אנשי אקדמיה בכלל וחברי האקדמיה למדעים בפרט יכולים לנקוט כדי לנסות ולהשפיע על המציאות החברתית. רצוי שהמערכת הפוליטית – משרדי הממשלה, הכנסת, הרשות השיפוטית – תשקול צעדים מעשיים, ואם האקדמיה יכולה לתרום לכך, נצא כולנו נשכרים. יש כאן גורם מוסרי בסיסי: אנשי אקדמיה מחויבים מעצם עיסוקם להתריע, לא לשתוק ולקבל מציאות שלדעתם מסכנת את החברה שבה הם חיים. אם לא הצלחת לשנות, לפחות אמרת את דעתך, או שמא זעקת את זעקתך, בתקווה שאנשים בתוך המערכות הפוליטיות והאחרות ומחוצה להן ישמעו אותה.

בציבור נוהגים לכנות את מכלול התופעות שבהן אנו דנים – "גזענות". אולם אין מדובר אצלנו על שנאה על בסיס גזע, צבע עור וכיוצא באלה, אלא שנאה לאומנית או דתית או אנטי-דתית קיצונית. הפליה גזענית קיימת בשוליים – למשל בתופעות של הדרת עולים מאתיופיה בחברה היהודית, וביחס קיצוני גזעני כלפי פליטים מאפריקה.

האם ההסתה בחברה הישראלית מבוססת על גזענות? התשובה היא בשלילה. כאשר חברות של בריונים יהודים קוראות "מוות לערבים", כאשר נערים יהודים מכים ערבים בשכונות יהודיות, או כאשר פלסטינים מוסתים בשטחים צועקים "אטבח אל יהוד", אין מדובר בשנאה על בסיס צבע עור. ההסתה היא על בסיס לאומני ודתי. ספר ההסתה המזוויע לרצח, "תורת המלך", של שני רבנים

פרופ' באואר

בשומרון, הקורא להרג של מי שמוגדרים גויים, כלומר בפועל ערבים, הוא על רקע דתי ולאומני. כמובן, זה לא רק אצלנו: בצפון אירלנד לדוגמה הרקע הוא כביכול דתי, אבל מאחורי זה עומד סכסוך שהוא ביסודו לאומי חמור ועתיק. כל זאת לעומת המהומות בעיירה פרגוסון במדינת מיזורי, שהן קמו על רקע גזעי, בין אפרו-אמריקנים לבין לבנים, או לפחות כך הדבר על פני השטח.

כדאי לעמוד, בזהירות המתבקשת, על הסתה שיסודה דתי. הסתה, הפליה, שנאה, ועד רצח המוני, הן תופעות שכיחות פחות בין תרבויות פוליתאיסטיות לעומת חברות מונותאיסטיות. אמנם, דווקא בבורמה הבודהיסטית הייתה מלחמה אכזרית בין אנווראתהא, המלך הבודהיסטי, לבין עם המון (Mon) במאה ה-11 (1057), על שליטה בכתבים הבודהיסטיים הקדושים, שבמרכזם, כמה פרדוקסלי, הימנעות מאלימות. אולם כללית, לא היו מלחמות דת בין המאמינים בדתות פוליתאיסטיות, והדבר הגיוני: כאשר כוחות הטבע והחברה מבוטאים על ידי אלים שונים ורבים, אין מקום למריבות. אלים שנקראו בשמות שונים בתרבויות שונות, אבל תפקידם בפנתאון האלים היה דומה או זהה, היו לדמות אחת, וכך יכלו לשמש קבוצות אנושיות שונות. לעומת זאת המונותאיזם הוא אקסקלוסיבי. אם אינך מאמין בדת שלי, או אינך מקיים מינימום מסוים של חובות שהדת שלי מטילה גם על מי שאינו מאמין בה, תבלה את חיי הנצח באווירה החמימה של גיהנום כלשהו. מאחורי זה הסתתרו

◀ כמובן גורמים ארציים מאוד – תאוות שלטון, אינטרסים חומריים וכיוצא באלה. שלטון שרצה בהאחדת האוכלוסייה מבחינת האמונות שלה לא ראה בעין יפה גיוון של אמונות. החשמונאים הכריחו את האדומים, ואולי גם אחרים, לקבל עליהם את הדת היהודית, ובני ישראל ואחריהם היהודאים והיהודים ראו באויביהם את אויבי אלוהיהם. מיליוני אנשים נרצחו בידי ממלכות נוצריות בשם דת האהבה הנוצרית. הסיבות האמתיות למלחמות אלה היו מרובות, והפנטיות הדתית הייתה רק אחת מהן, אבל הדת סיפקה לעתים קרובות מאוד את ההצדקה הנדרשת למעשי הזוועה. לא רק עובדי אלילים נרצחו בהמוניהם, אלא גם מיליוני נוצרים נרצחו בידי נוצרים אחרים כאשר ההסתה הייתה בשם פירוש שונה במקצת לכתבי הקודש בין קתולים לפרוטסטנטים. כיבוש המזרח התיכון ומעבר לו בידי הצבאות המוסלמים נעשה בשם דת של שלום עולמי ותבע מספר עצום של קרבנות. בהמשך מוסלמים רצחו, ורוצחים, מוסלמים אחרים בהמוניהם, והעילה היא דתית, גם כאשר הסיבות האמתיות הן אחרות או מסובכות יותר.

אולם האמונה העזה באמיתות דתיות היא גם חיובית. בלא דת אין תולדות של תרבות. באך ומיכלאנג'לו היו נתפסים היום כפונדמנטליסטים דתיים. אך אין "מתאוס פסיון" בלי נצרות. אין קפלה סיסטינית בלי נצרות, ואין לתאר את התרבות הנאורה האירופית בלי עברה הדתי של אירופה. אין שווה דגון מוזהב בינגון בלא הבודהא, ואין טאג' מאהל בהודו בלא אסלאם. כך גם אצלנו. מייסד החסידות, ורבים כמוהו, היה גם מאמין אדוק בדתו וגם אדם שראה באמונתו הדתית פתח הצלה לכל בני אנוש מסבל קשה ומתמשך. המורשת היהודית מורכבת מאוד: מצד אחד פרק לא בספר במדבר, הדורש מבני ישראל להרוג את כל בני מדיין, וכאשר הם הורגים רק את הגברים, בא אליהם משה ודורש מהם בשם האל להרוג גם את הנשים ואת הילדים הזכרים, ומצד אחר מבוססת המורשת ההומניסטית המערבית במידה לא מעטה על כתבי הנביאים, והעם היהודי הקטן הזה תרם תרומה אדירה למיטב האתיקה העולמית, התאורטית והמעשית. גם בתקופה המודרנית, עם עליית זרמים רעיוניים שונים ביהדות, מצאו גישות כמו זו של מרטין בובר, נשיאה הראשון של האקדמיה, ושל רבים אחרים דרך אל לבות בני תרבות בעולם כולו.

במציאות הישראלית הסבוכה התפתח סוג של פונדמנטליזם בעל מאפיינים גנוצידליים ברורים בנוסח "תורת המלך". מקורותיו בפירוש מסוים קיצוני של המורשת הדתית היהודית, וניתן להבחין בניצוצות שלו גם בתקופת טרום-המדינה. אולם פיתוח גישות כאלה ניכר בעיקר לאחר מלחמת ששת הימים, לפני קרוב לחמישה עשורים. יש כאן תמונת מראה לקיצוניות האסלאמית, ומי שקורא את שני הצדדים הללו אינו יכול לדעת שיש לא להתרשם מהקרבה הבסיסית ביניהם. קיצוניות דתית אינה חדשה, ומולה עומדת גישה דתית מתונה, אוהבת אדם ועם, בעלת מאפיינים אוניברסליים. אין זה מאבק חדש כל עיקר. צמיחתה של קיצוניות אסלאמית, המייצגת בסופו של דבר, כנראה, כך נקווה, מיעוט בעולם המוסלמי, אבל מיעוט אלים ומסוכן ביותר לכלל החברה האנושית, מביאה אולי לתגובה בעלת אופי דומה בחברות אנושיות כמו זו שלנו.

היסוד השני, ואולי חשוב אף יותר, הוא היסוד הלאומני. כידוע לכולנו, קיימים סוגים שונים של לאומיות, ויש ויכוח אקדמי בעל חשיבות רבה בשאלה מתי ובאילו תנאים צמחה הלאומיות – אם היא תופעה שקשורה למהפכות התעשייתיות האירופיות, או יסודה עוד בעת העתיקה במודעות הקולקטיבית של קבוצות אנוש לעצמן. לטעמי, מודעות קולקטיבית כזאת קיימת במי שקראו לעצמם בני ישראל, ואחר כך אנשי ממלכת יהודה, ואחר כך יהודים, מאז העת העתיקה. המודרנה הוסיפה ללאומיות שכבות חשובות ומודעות בעלת אופי שונה, וזהו תהליך שנמשך גם כיום ביבשות אפריקה ואסיה. בעת משברים פוליטיים ואחרים מתפתחת לאומיות קיצונית ואקסקלוסיבית המכונה בפינו "לאומנות". היא קמה תחילה באירופה, במאה התשע-עשרה, הגיעה לשיאים הידועים לנו במאה העשרים, והיא חיה וקיימת כיום, ולא רק באירופה ובאזורנו.

המאבק בין שני הלאומים, היהודי והערבי, על חתיכת הנדל"ן הקטנה שבין הים לנהר הוליד מצד אחד לאומנות ושנאה עזות, ומצד אחר ניסיונות, משני הצדדים, אבל בעיקר מקבוצות בצד היהודי, למצוא דרכי ביניים ופשרות שיאפשרו הפגת מתח ואפשרות של חיים משותפים, הן בין פלסטינים בשטחים לבין ישראל הן בין יהודים לערבים/פלסטינים בתוך ישראל עצמה. היה בסיס דתי ללאומיות וללאומנות בשני הצדדים, גם אצל יהודים שלא היו דתיים כלל ועיקר, כי הטיעונים היו מבוססים, בשני הצדדים, על פירוש כזה או אחר של מסורות היסטוריות בעלות צביון דתי, אך היו, ויש גם כיום, פירושים דתיים ולאומיים חשובים המחפשים פשרה. אחרי מלחמת ששת הימים בוטא המאבק במונחים לאומיים/לאומניים בעיקר. מה שנוסף מאז הוא החיבור המתהדק והולך בין תפיסות דתיות ולאומניות קיצוניות בחלקים של האוכלוסייה, היהודית והערבית, של ישראל. דבר זה מוצא את ביטויו בהסתה, וההסתה מיתרגמת לפעולות פיזיות – "תג מחיר", תקיפות, פגיעות במסגדים וכנסיות ועוד. אזרחי ישראל הערבים הפלסטינים נתונים בדילמה קשה בין הזדהות אתנית מובנת עם פלסטינים בגדה המערבית ובעזה לבין רצונם לזכות בשוויון של ממש, ולא רק פורמלית, במדינה שמרביתם רואים בה את מדינתם, ישראל. העובדה שמצבם הכלכלי ואפילו החברתי במדינה המאפשרת להם חופש ביטוי הוא לאין ערוך טוב ממצבם של בני עמם מעבר לגבול – ומאחר שישראל גם לא סיפחה את הגדה המערבית, הרי גם תושבי הגדה וגם המתנחלים נמצאים פורמלית מעבר לגבול – אינה מפחיתה את תחושת התסכול מחוסר השוויון המעשי. להפך, התסכול מוביל לתחושות של איבה ושנאה, ולתופעות של הסתה.

המצב נפיץ. המלחמה האחרונה בעזה עוד חידדה את הבעיה. הסכנה אינה רק פגיעה באזרחי ישראל הערבים אלא גם שינוי שלילי ביותר באופייה של החברה הישראלית כולה, ובראש ובראשונה של החלק היהודי בה. אבדן יסודות הנאורות בחברה היהודית יביא בין השאר, ובהכרח, להחרפת המשבר בין ישראל היהודית לבין התפוצות, משבר שסימניו ברורים גם כיום. ביטחונה המדיני ◀

◀ הבינ-לאומי של ישראל תלוי במידה לא מעטה בשמירה קפדנית על יחסי קרבה בין יהודי ישראל ליהודי התפוצות.

ואשר לבעיות הפנימיות: בעולם של הסתה ושל תרגומה לפעולות פיזיות אין אפשרות לחנך לערכים כלשהם, גם לא לערכים של לאומיות יהודית. כאשר היחסים בין חרדים לחילונים ובין חלקים שונים בחברה הלא-חרדית מתמצים בקללות הדדיות, נהרס אט-אט המרקם החברתי המקיים את החברה, אפשרויות השליטה מצטמצמות, והלכידות המינימלית נמצאת בסכנה. מה עושים?

מקום מרכזי בפעולות נגד הסתה יש כמובן לחינוך. אבל אין מדובר בעוד תכנית שבה המורה עומד/ עומדת בפני תלמידים ומסביר/ה להם שלא יפה להסתה נגד האחר. לאחרונה פעל משרד החינוך להגדרת מערכי שיעורים המחנכים נגד הסתה, ואלה ראויים לדעתי לכל שבח. יש כמובן הבדל בין תכנית יפה לבין יישומה בשטח, וכולנו מודעים לכך. מלבד זאת צריך להבין שההסתה היא קודם כול של מבוגרים, הורי התלמידים, וצריך להעז ולנסות לחנך גם את המבוגרים, בתכניות המותאמות לקהלים שונים והמבוצעות לא רק בידי צוותים חינוכיים. צריך להשפיע על אמצעי התקשורת, במכתבים ובמאמרים בעיתונות הכתובה, אבל בעיקר בכלי התקשורת החברתיים, לפי תכנית גלובלית שתיבנה בשיתוף פעולה בין גורמים שונים. צריך לברר עם משפטנים מה ניתן לעשות באמצעות חקיקה – אינני מצדד בשום חוק שיצמצם את חופש הביטוי, ומבחינה זאת אני מצדד בדגם האמריקני הידוע לכולנו. אולם יש גבול, והגבול הוא הסתה הגורמת, או יכולה לגרום, לאלימות. אני מבקש להזהיר מפני הפיתוי לשים דגש בנאומים ובדרשות. פוליטיקאי או אקדמאי או עיתונאי או מורה הנואם נאום מזהיר נגד הסתה, נגד אלימות ובעד אהבת הזולת, הוא, במקרה הטוב, פטפטן שאינו מזיק, או לכל היותר מועיל במידה מועטה. בדרך כלל דרשה מוסרנית כזאת, בימינו אלה, נכנסת דרך אוזן הקליטה ויוצאת דרך אוזן הפליטה. נכון, כל פעולה נגד הסתה מוכרחה להיות מונעת על ידי זעם מוסרי הפונה נגד התופעה והמבוטא מטבע הדברים במילים. אולם הדרך אינה דרשה; החריש צריך להיות עמוק יותר. הוא מתחיל בגן, עובר דרך בית הספר היסודי והתיכון, עובר להשכלה הגבוהה ואינו נעצר בפני ציבורי הורים ומבוגרים בכלל. יש טעם בהעלאת דוגמאות של הצלחה, כמו ה־best practices – מפגשים בין קבוצות שונות של ילדים ונערים, ניסיונות להבין את התרבות האחרת, פעילות משותפת של מגזרים שונים וכיוצא באלה.

נחוצה תכנית כללית, מוסדרת, ולא ססמאות שבעזרתן יוצאים ידי חובה. אני מציע הקמת צוותים באקדמיה, בשיתוף הדוק עם גורמים משפטיים, חינוכיים וחברתיים כלליים, שיציעו הצעות מעשיות. אני מציע גם הקמת צוות שיתמקד בטיפול במהלכים מתאימים ברשתות החברתיות ובאינטרנט בכלל. צריך למהר, לאט וביסודיות. למהר – כי הבעיה בוערת; לאט וביסודיות – כי בעיית ההסתה לא תיעלם במהרה. האם נצליח? אינני יודע, אבל כדאי מאוד להשקיע בכך מאמץ. ■